

ՄԱՍԻՍ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ

50^{րդ} ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 26

(ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ)

30 ՅՈՒՆԻՍ 1901

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

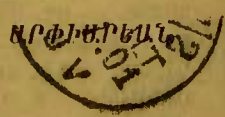
ՍՏԵՓԱՆ ՈՍԿԱՆԻ ԿԵԱՆՔԷՆ Գ. ՊՈՒՊԼԻ

ԱՌԵՂԾՈՒԱԾԸ (Բանաստեղծութիւն) Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ՊՏՈՅՏ ՄԸ ՊԷՐԼԻՆԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ Հ. ԱՆԴՐԷԱՍՍԵՆ

ԽԱՐԽՈՒՂ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ (Բ. Ե. ՎԵՐՉԻՆ մաս) ԳՐ. ՄԱԼԽԱՍ

ԵՂԲՕՐՍ ՅԻՇԱՍԿԻՆ ՏԻԴՐԱՆ ԱՐՓԻԹԵԱՆ

Մասիս շաբաթաբերքի տարեկան բաժանորդագիրն է Կ. Պոլսոյ համար ՔԱՌՍՈՒՆ զրօ. եւ գաւառներուն համար ՅԻՍՈՒՆ զրօ., կանխիկ վճարելի : Արտատպման 12 Գրանկ կամ 5 րուպլի : Թղթատարական ծախսը խմբագրութեան վրայ է : Վեցամսեայ կամ եռամսեայ բաժանորդագրութիւն չընդունուի : Բաժանորդագրութիւնները կը սկսին ամեն ամսոյ մէկէն : Մասիս հրատարակ կ'ելլէ ամեն շաբաթը մէկ, եւ կը զտուի Բերայի բոլոր ծխավաճառներուն ու Պանչե-Գաբուի ջրավաճառներուն խանութները, ինչպէս նաեւ Ղալաքիոյ, Պոլսոյ եւ բոլոր արուարձաններու լրագրավաճառներուն ֆով :

Զեռֆէ կը ծախուի ՀԱՏԸ 40 ՓԱՐԱՅԻ

ՀԱՍՏԷ

دوعليده غلطده «ماسيس» غزتهسى ادارهسى

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՄԱՍԻՍ»

Կ. Պոլիս, Ղալաքիս, Նորաստանկեան խան

Rédaction de la Revue MASSIS

Galata, Constantinople

Ա Ր Ի Ս Ե Ի Ը

ՇՈՒԵՇԱՐԺ ԳՈՐԾԱՏՈՒՆ

ՀՈՏԵՂԻՆԱՑ ԵՒ ՕՃԱՌԻ

Վաճառանիշ

Հիմնեալ 1889 ին

Կ. ՊՈԼԻՍ

ԹԱՀՏԱՔԱԼԷ

Արուեստագիտական վերջին կատարելագործութեամբ եւ առաջնակարգ մեքենաներով օժտեալ եւ եւրոպացի վարպետի մը հսկողութեան ներքեւ կ'արտադրէ ամենանորը հասեղներ ինչպէս նաեւ թուալէթի հոտաւէտ եւ լուացքի պարզ օճառներ :

Տեսակի ազնուութեան մասին եւրոպական ամենամեծ գործարաններու ապրանքի դէմ մրցելու առաւելութեան կը միացնէ գիններու գերազանց աժանութիւնը : Փաւրաքողներուն՝ քաթալօկը ձրի կը զրկուի :

Մեծաքանակ գնումք րնել ուզողները կրնան դիմել Կ. Պոլսոյ մէջ ՕՐՕՍՏԻ ՊԱՔ ԵՒ Կ. ԻՆՃԻՃԻԵԱՆ ՈՐԴԻՔ վաճառատունները , իսկ գաւառներու եւ օտար երկիրներու մէջ դիմել գործակալութեանց որ ի ստորեւ , ուր պիտի գտնեն նմոյշներու ցուցադրութիւն մը՝ պէտք եղած բոլոր աեղեկութիւններով :

ԲԱՐԵԶ.—ՊՊ. Լաքառեկո. Որդի լեւ Ընկ. 28 Ռիւ
Շարոնէօն :

ՊՈՄՊԱՏ.—ՊՊ. Սպչար եւ Ընկ :

ԱՂԵՔԱՆԴՐԻՍ.—Պ. Մ. Գալֆանան .

ԳԱՀԵՐԷ.—Պ. Հ. Ռոզանբալ .

ՌՈՒՍՃՈՒԳ.—Պ. Պ. Կ. Ինճիճեան որդիք .

ՎԱՌՆԱ.—Պ. Կեռոն Արտիքի .

ԶՄԻՌՆԵՍ.—Պ. Հայնրիխ Վառնիկ .

ՍԵԼԱՆԻԿ.—Պ. Տինօ Ֆերնանտէզ .

ԵԻՍԱԵԻՊ.—Պ. Մ. Գալֆանան .

ՊԷՅՐՈՒԹ.—Պ. Ֆրանքել Շիֆֆներ .

ՍԱՄՍՈՆ.—Պ. Պ. Պետրոսեան Եղբարք .

ՏՐԱՊԵԶՈՆ.—Պ Արիս Կ. Ինճիճեան .

Հ Ա Ս Տ Ա Տ Ե Ա Լ 1884ԻՆ

ՀԱՆՐԱԾԱՆԹԻ ՇԱՊԻԿԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆԱՏԷՐ

ԱՐԴՈՒԶԱՐԴԻ ՄԵԾ ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

Մ. ՏԵՐ-ԴԱԻԻԹԵԱՆ

Թիւ 85 — Կալարա , Վոյվոսա փողոց — Թիւ 85

Խիստ խնամով ու տարապալման աժան գիներով չափու վրայ կը պատրաստուին աւելն տեսակ չապիկ , օձիք , թեւնոց , գիշերազգեստ ու ներքին ճերմակեղէններ :

Միայն Ֆրանսական ու Անգլիական ընտիր տեսակ կերպականերու զանազանութեամբ օժտուած սոյն գործարանը տրամադիր է ընդունիլ ու կատարեալ հոգածութեամբ պատրաստել հարսանեաց ճերմակեղէններու յանձնարարութիւններ :

Կը ծախուին վերջին նորաձեւութեամբ խիստ ճաշակաւոր ու միշտ աժան գիներով օձիք , թեւնոց , ֆլանէլ , գուլպայ , թաշկինակ , ոսկեզօծ կոճակներ , փողկապ , զրամպնակ , զմեղի «Չէֆիլա» , խոզանակ , սանտր ու անուշահոտութեանց լաւագոյն տեսակներ :

Մ. ՏԵՐ-ԴԱԻԻԹԵԱՆ վաճառատունը նորաձեւութեան , ապրանայ ազնուութեան , յանձնարարութեան խնամով պատրաստութեան , ու գիններու աժանութեան տեսակէտով վստահելի ու լաւ յանձնարարելի լաւագոյն տուններէն մէկն է :

ԳԻՆԵՐԸ ՈՐՈՇԵԱԼ ԵՆ

ՄԱՍԻՆ

50^{րդ} ՏԱՐԻ

— 30 ՅՈՒՆԻՍ 1901 —

ՅԻԻ 26

Ե Զ Ր Ա Կ Ա Ց ՈՒ Թ Ի Ի Ն Ը

Վաղուան Գրականութեան վրայ քննութիւն մը բանալու նպատակով ծանօթ Հարցարանը հրատարակուած տուն՝ խոստացած էի ընդհանուր եզրակացութիւն մը հանել ստացուած պատասխաններուն ամփոփութեանէն :

Այսօր՝ այդ եզրակացութիւնը իր բնական ճամբէն չեղած է : Պատճառն այն է որ ձեռնարկը գրեթէ վրիպանք մը եղաւ , ու փոխանակ Վաղուան Գրականութեան վրայ քննութիւն մը կատարուելու , վիճարանութիւն մը միայն տեղի ունեցաւ :

Գիտէ՞ք ինչու :

Անոր համար որ , մեր ամէնէն մեծահամբաւ գրագէտներն իսկ տակաւին չեն հասկըցած թէ ի՞նչ է լրագրական enquête մը , քննութիւն մը , եւ ի՞նչ եղանակով կը պատասխանուի անոր :

Մեր բարքերը , ինչպէս փորձը ցոյց տուաւ , այս տեսակ նըրութիւններու եւ պատշաճութիւններու վարժութիւնը չունին եղեր տակաւին : Անշուշտ ներելի չէ շատ զարմանալ : Բայց ազէկ կ'ըլլայ որ անգամ մը բացատրենք թէ ի՞նչ է այս տեսակ enquête մը եւ ի՞նչպէս կ'ըմբռնուի ու ի գործ կը դրուի ան՝ երապական թերթերու եւ հանդէսներու մէջ :

Օրուան նորութեան մը , իմաստասիրական , գրական , ընկերաբանական սուր ու շահեկան հարցի մը մասին մասնատրներու կամ հասարակութեան կարծիքը հաւաքելու եւ ընդհանուրին ուղղորութեան յանձնելու համար տեղի կ'ունենան ընդհանրապէս լրագրական enquêteները : Ասոր համար քանի

մը ձեւեր կրնան ի գործ դրուիլ : Հարցումը կա՛մ մէկ անգամէն հրապարակ կը նետուի թերթին մէջ , ուղղուելով հասարակութեան , եւ ստացուած պատասխանները հրատարակուելով , — ինչ որ տեսակ մը plébiscite է , — եւ կամ , — եւ ասիկա գործածուած ձեւերուն լրագրային ու լրջագրային է , — նախապէս կ'ուզուի մասնաւոր նամակներով ծանօթ անձնատրութիւններու , որոնք կը փութան իրենց կարծիքը եւ կամ պատասխանելու անկարողութեան չքմեղանքը գրաւորապէս յայտնել , անպատճառ , առանց զանցառութեան , — չթերանալու համար գէթ քաղաքավարական հարկի մը առջեւ :

Այս վերջին ձեւին մէջ , Հարցարանը կ'ունենայ ընդհանրապէս ինքնին բոլորովին չէզոք բնութիւն մը : Պարզապէս հարցական պարոյր մըն է ան , առանց կանխակալ թեւադրութիւն մը ի գործ դնելու մտադրութեանը այն անձին մտքին վրայ՝ որուն կ'ուզուի : Այս պայմանին մէջ , Հարցարանը հրատարակող Հանդէսը , անտարակոյս ունենալով հանգերձ իր մասնաւոր կարծիքն ու մտածումը , երբեք մտքէն չանցընէ որ իր ընդունելիք պատասխանները անպատճառ համակարծիք ըլլան իրենին հետ , ու , անխափր կը հրատարակէ նպատուար կամ աննպատու պատասխանները բոլոր անոնց՝ որոնց դիմած էր իրենց կարծիքը ունենալու հետաքրքրութեամբ : Եզրակացութիւնը՝ զոր ինք կը հանէ , ոչ այլ ինչ է եւ կրնայ ըլլալ արդէն՝ լայն եթէ դատակարգութիւն մը եւ հակա-կշիռ մը յայտնուած կարծիքներուն ընդ-

թեան : Ամէն տեսակները կրնան գոյութիւն ունենալ հոն . կարծիքներ՝ որոնք իրարու-կը ժպտին , զիրար կը համբուրեն կամ իրարու կռնակ կը դարձնեն պարզապէս : Բայց պատասխանողներէն ո՛չ մէկը մաքէն կ'անցնէ հարցումին սահմաններէն դուրս ելլել , օրինակի համար բսելու՝ թէ ինչո՞ւ ատանկ հարցում մը կ'ըլլայ իրեն , թէ՛ անտեղի է ան , կամ անոր հեղինակը անընդունակ , յաւակնոտ է , եւլն : Վասն զի կ'ըմբռնէք թէ ի՞նչ ցաւով անխափանկատութեան մը մեղադրանքը կրայ հրաւիրել իր վրայ՝ այդ բնութեացքը բռնող մէկը , ինքզինքը պարզապէս ծիծաղելի դրութեան մը մատնելով :

Հարցումին տէրը կրնայ անտարակոյս իր եզրակացութեան մէջ սպրդեցնել նաեւ իր անձնական հակումը եւ մատգրութիւնը : Բայց այս Հարցարանին սահմանէն դուրս միայն իրաւունք ունի քննադատելու կարծիքներ՝ որոնք կրնան աննպատակ ըլլալ իր կանխամտածութիւններուն : Ճիշտ միեւնոյն իրաւունքով , Հարցարանին սահմանէն դուրս մնալու պայմանին մէջ միայն կրնան քննադատուիլ հարցումը հրապարակ հանդիսն անհատական կարծիքները :

Ահա՛ այս ձեւին ներքեւ տեղի կ'ունենան enquêteները եւրոպական հանդէսներուն կամ թերթերուն մէջ :

Մասնաւ խմբագրութեան հետ համերաշխօրէն՝ մենք ալ գրեթէ այս ձեւին ներքեւ ուզեցինք քննութիւն մը բանալ Վաղուան Գրականութեան վրայ :

Ինչ որ սակայն տեղի ունեցաւ՝ ակնկալութիւններու հակառակն էր : Առաջին օրէն էսնաֆական նախաձեռնութեան լեզին դուրս տուող պատուելիներու թեղաչներ ու ինքնագովութեան ձայնաւոր մունետիկներ գլուխուեցան արդէն կարգ մը թերթերու մէջ : Եւ բոլոր այն անախառնութիւնը արհամարհող եւ համբաւամոլութենէն փախչող պատուական գրագէտներէն , որոնք այնքա՛ն չուտով փութացած էին իրենց առաջին հրատարակութեան սպաւորութիւնը վերյուշել զգայուն ու գեղեցիկ շարագրութեան մը մէջ , ո՛չ քչ գտնուեցաւ որ հարցումին պատասխանէր , անոր իւրաքանչիւր հատուածանիշերու կար-

գին համեմատ : Երկու երեք հոգի միայն բարեհաճեցան պատասխանել , առանց սակայն հարցարանին պայմանները լիովին յարգելու փափականկատութեան : Անոնց մէջ գտնուեցան նաեւ՝ որ դատափետեցին հարցարանին նկարագիրը , քննադատելով նոյնիսկ անոր ձեւն ու հեղինակը :

Անակնկալ մըն էր ասիկա , զոր կրեցինք , յաջորդող բնդհանուր լուծեան մը մէջ , սպասելով մինչեւ այն օրը ուր Պոլսահայ գրականութեան ազգայն կաճառականներէն մին յարձակման նշանը կուտար վերին աստիճանի լուրջ հնարամտութեամբ մը : Եւ ահա՛ անհամբեր սպասումի մը մէջ հատնողները ամէնքն ալ իրենց խորհրդէն դուրս եկան խուսներամ : Երեւան եկածը՝ չիտթ ու խլացուցիչ աղմուկ մըն էր մանաւանդ , եւ գրական ֆանթեզիի ու գրական փամանցի բոլոր թեթեամտութիւնները չինայուեցան հատարակութեան համբարատութեան , նոյն իսկ իրենց քմահաճոյքին մէջ խնդրին լրջութիւնը արհամարհելու եւ ծաղրելու ողորմելիութեան մը անտանիշերը ցոյց տալէ չզգուշանալով : Յարձակումը , որ երկարատեւ եղաւ ու իր chefի signalին ամէն կերպով արժանի , կը շարունակուի դեռ , առանց զիս կամ իմ գրչի կուռի եղբայրակիցներս անհանգիստ բնելու : Անիկա կրնայ դեռ շարունակուիլ , ուղղակի կամ անուղղակի , այս կամ այն ձեւին ներքեւ , որքան ատեն որ ուզէ : Անոր բանաւոր նշանակութիւնը իմ ջղայնութիւնս ցնցելու կամ դիւրագգածութիւնս վիրաւորելու չափ կշիռ չունի : Վասն զի պէտք չունիմ համոզուելու թէ՛ մարդ իր չհասկցած եւ հետեալքար չսիրած բանը մանաւանդ տրամադիր կ'ըլլայ թեթեամտօրէն , քէյթի , ֆանթեզիի , փամանցի համար ծաղրելու :

Միայն թէ չեմ կրնար չնշանակել այս իրողութիւնները իբրեւ բարացուցական վաւերանիշ մեր գրական կեանքին մէջ : Այս ձեռնարկին , որ ա՛յնքան աղմուկ հանեց , ու ա՛յնքան պարկեշտ գրագէտներու համբաւին սպառնալու հանգամանք մը ունեցաւ , բնական եղբայրակցութիւնը շատ օգտակար կրնայ ըլլալ մեզի համար : Նախ սորված կ'ըլլանք թէ գրական կեանքին մէջ ի՞նչ է հասկացո-

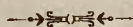
լութեան ու նրբամտութեան աստիճանը՝ մեր ամէնէն համբաւուր կուռքերուն, եւ յետոյ, կ'իմանանք թէ տարբերութիւն մը կա՞յ մեր ու եւրոպական ազգերու գրական բարքերուն ու բարեկրթութեան աստիճանին միջեւ :

Ահա՛ այս է միայն Վաղուան Գրականութեան հարցարանին եզրակացութիւնը, որուն այնքա՛ն անհամբեր ու շնչապառ հետաքրքրութեամբ սպասողներ կան եղբւր, — այն պատասխաններուն ու այն վիճաբանութեան համեմատ՝ զորս մամուլը հրապարակ հանեց :

Իսկ թէ, Վաղուան Գրականութեան խընդիր մը՝ անկախօրէն Մասիսի Հարցարանէն կրնայ գոյութիւն ունենալ ու վիճաբանուիլ՝ անհերքելի է անշուշտ : Վասն զի ոչ ոք, առանց տկարամտութեան, իրաւունք պիտի կրնար ունենալ տա ու՛ր ան արգիլել ջանալու՝ մեր գրականութեան յուսի ձգտումները քննադատելու եւ մտածման նորագոյն հորիզոններ ու գրական նորագոյն արշալոյսներ մատնանշելու արամադրութեան մէջ :

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ԱՌԵՂՍՈՒՄԸ

Առ ՄԿՐՏԻՉ ԱՃԷՄԵԱՆ

Նրբորդ դեմքով խօսիս վրաս, որպէս քե
Հե՛ք Ոսկեանից նրման հոգիս զիս բոլած
Ըլլար . . . : Այլ ո՞չ Նդիան մարդիկ են քաղած
Ողջ ողջ . Ազնիւ փերուածդ ալ խուցկի ու վարդ է .

Գերեզմանի՛ն վրայ բերուած վաղերեւն ,
Որոնց քերքերն ընդելուզուած արսասուօ՛ք .
Ու այնպիսի՛ վարդ դեռ վրաս չեք բերած ոք .
Անքառա՛մ վարդ , պիտի յարգուի որդերե՛ն .

Բայց ո՞չ զիս ալ որդերն ի զուր կը կրծեն .
Երբ կարծրի մարմինս հալած հո՛ղ դարձած ,
Երբ հողակոյսն իմ երեսնայ կըքած , ցած ,
Ու անա՛ կանգուն՝ կենդանի՛ զիս հոն տեսնեն :

Չը գիտցայ դեռ ես՝ կեա՞նք մըն եմ կամ պատահե՛մ .
Աչխ անդունդի՞ն ք'արվւո՞յն համար է բացուած .
Կը սիրե՞ զիս քե ոչ կ'ասե՞, ո՛հ , Ասուած .
Մերք պատմունան կրեմ ու մերք , Տե՛ր , պատահե՛մ :

Տեսնելով զիս՝ խաչակրներն անցորդներ ,
Մինչ զոյգ քեւերն հեռուս բանա՛յ ինձ մանուկ .
Մա՛րք է զի դեռ ու քե՛ հրեշտակ ըլլամ զոյգ .
Կիւսի դեմքով մայրս արդեօք հրե՞ջ մըն եր :

Եւ երբ «Ապրի՛ Նդիան» գոչես , բանասե՛ղծ ,
Չը գիտե՛մ ինձ օրհնե՞նք կարդաս քե անե՛ծք :
Կ'ըսեն այսպէս զքեան յեղիքի մեծամեծք . —
Մեռեալ այսօր , եւ վաղիւ կեան , նորաստեղծ :

ԵՂԲՕՐՍ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Տխուր՝ բայց նուիրական պարտականութիւն մը կատարելու հարկին առջեւ՝ թերեւս չեղում մը ըրած նկատուիմ ընդունուած սովորութիւններէ , զրիչ ձեռք առնելով օրուան մը մէջ ուր սուղը ո՛չ միայն չի ներեր գրել , այլ միտքն իսկ , թաղծութեամբ լեցուն , չի կրնար խորհիլ : Եւ սակայն , հակառակ այս ամէնուն , թո՛ղ ներուի ինձ՝ տենդահար մտանկրով այս էջերուն յանձնուած գէթ քանի մը տողերու մէջ ամփոփել երախտագիտական զգացումներս այն ցուակցական ու մխիթարական արտայայտութեանց համար որոնք եղան տարաբաղդ եղբորս , Ալիք-սան Արփիարեանի մահուանը առթիւ :

Երկուշաբթի օրը Արեւելք , Բիւզանդիոն , Սուրհանդակ եւ Ճերիսէյի Շարգիյե դուժեցին այդ մահը ու յաջորդ օրն ալ նկարագրեցին յաղարկաւորութիւնը այնքան անկեղծ վշտակրութեամբ , որ բացատրութիւն չեմ գտնիր՝ հրապարակային շնորհա-կալիքս յայտնելու համար այդ օրաթերթերու Տնօրէններուն եւ Խմբագրութեանց , իրենց պատուաբեր հրատարակութեանցը համար : Նոյնը կը զգամ նաեւ Մեծնուայի Ախպարի նկատմամբ որ իր չորեքշաբթի օրուան թիւին մէջ այնքան զգայուն յօդ-ուած մը նուիրած էր հանգուցելոյն յիշատակին , իր Տնօրէնին որդւոյն՝ Երուանդ Թոլայեանի կողմէ գրուած :

Յարգելի պաշտօնակիցներուս նկատմամբ այս սրտազեղ պարտականութիւնս կաարելէ յետոյ , կը փութամ երախտագիտութեան հարկս մտաուցանել Ամեն. Տ. Օրմանեան Ս. Պատրիարք Հօր՝ որ ճշմարիտ հօր մը ցուակին տպաւորութիւնը կրած էր Պատրիարքարանի բաղմամեայ աշխատանքին անակնկալ մահը իմանալով , եւ որ բարեհաճեցաւ ո՛չ միայն սփոփանաց գիր եւ խօսքեր ուղղել , այլեւ հրա-մայել որ յաղարկաւորութիւնը հանդիսաւորապէս կատարուի Պատրիարքարանի կողմէ , առաջին վայրկեանէն իսկ յուսադրելով թէ աւելի քան քսան տարուան զիւանդալորի մը այրին ու երկու անշափահաս սրբերը չպիտի թողուն հագածու-թենէ զօրկ : Ն. Արքայնութեան այս ինքնաբեր զգացման արտայայտութիւնը , որ Քաղաքական Ժողովի չորեքշաբթի օրուան նիստին մէջ՝ Ժողովական Տեսրց համամութեամբ՝ պաշտօնական որոշման մը ձեւն ստաւ , ո՛չ միայն մխիթարա-կան է սգաւոր ընտանիքի մը համար , այլեւ իր նշանակութիւնը ունի այն անտա-կէտով որ պարտաճանաչ ու խղճամիտ աշխատողները , Պատրիարքարանի մէջ ,

իրենց մահէն հաջորդող ալ չեն մտոցուիր : Ու հոս տալիքն է որ աւելցնեմ , թէ բոլորովին անհիմն էր մէկ քանի օրաթերթերու մէջ զժրաշարարար արձագանգ գտած այն զրոյցը , իբր թէ Ալիքսան Արփիարեան յունիս 23ի չաբաթ օրը , Պատրիարքարանի մէջ , դրամական խնդրի մը առթիւ բարկացած եւ յուզուած ըլլայ , եւայլն : Ս. Պատրիարք Հայրը երեքշաբթի օրը ինք անձամբ քննութիւն մը կատարեց՝ իր ներկայութեան կոչելով զիւաններու տեսուչները ու ամբողջ պաշտօնէութիւնը , որոնց յայտարարութիւններէն տեսուչուեցաւ թէ իրենց սիրելի պաշտօնակիցը ո՛չ դրամական խնդիր ունեցած էր եւ ո՛չ ալ բարկացած եւ յուզուած . ընդհակառակը , իր կեանքին ամէնէն զուարթ օրերէն մէկուն մէջ կը գտնուէր — ճակատագրային հակադրութեամբ մը , — մինչեւ իրիկուան այն ժամուն ուր յանկարծական տկարութիւն մը զգաց որ մահուան անողոք հարուածին նախակարգական եղաւ : Կէս ժամ ետքը , հակառակ բժշկական դարմաններուն , հոգին կ'աւանդէր իր պաշտօնակիցներուն զրկին մէջ :

Ահ , շատ դառն է ինծի համար զրեւ այս յուզիչ մանրամասնութիւնները , բայց խղճի պարտքի մը առջեւ պէտք է ճշնեմ յուզումս , որ եւ է կատկած չի ձգելու համար թէ վաղամեռ եղբայրս՝ որ իր կենդանութեանը միջոցին Ս. Պատրիարքին , Ազգ. Վարչութեան եւ իր բոլոր պետերուն համարումը ու հոգածութիւնը վայելած էր միշտ , իր վերջին օրուան մէջ կրնար զրկանքի մը առարկայ եղած ըլլալ ու որեւէ միջազէպ ունենալ հաշուական չնչին խնդրոյ մը համար :

Շատ երկար պիտի ըլլայ շնորհակալութիւններուս շարքը , եթէ մէկիկ մէկիկ թուեմ ամէն անոնք որոնք իրենց ցաւակցութեան բաժինը նուիրեցին . բայց մասնաւորապէս պէտք է յիշեմ Պատրիարքարանի երկու յարպելի զիւանապետները՝ Բարթոլէֆ . Թէլեան եւ Կարապետ էֆ . Խաչատուրեան որոնք այնքան վեհանձն առաջարկ մը մատուցին Ս. Պատրիարքին ու Ազգ. Վարչութեան՝ իրենց կրտսեր պաշտօնակցին զաւկներուն ու այրիին նիւթականը ապահովելու համար , — Ուսումնական Խորհուրդը որ առաջնորդութեամբ իր ատենապետին՝ Տոքթ. Թորգոմեան էֆ . ի պատիւ ըրաւ խմբովին ներկայ գտնուել իր բաղմաշխատ քարտուղարին յուսադարկութեան եւ որուն անդամներէն Պետրոս էֆ . Կարապետեան գնահատական խօսքերով պատուեց հանգուցելոյն յիշատակը , յոյս յայտնելով որ Խորհուրդը իր աջակցութիւնը չպիտի զլանայ անոր երկու սրբերուն դաստիարակութեանը համար , — Պատրիարքարանի պաշտօնէութիւնը , զիւանապետ , զիւանապալի , բարապան , որոնք եղբայրական դուրգութեան մը ցոյց տուին մահուան տապնապի միջոցին ու արտասուածքին հետեւեցան դադաղին , — եկեղեցական դասը՝ Փոխանորդ Սրբազան , Տ. Գեորգ Երէցեան , Տ. Հմայեակ Դիմաքսեան , Տ. Յովհաննէս Արշարունի եպիսկոպոսները , Տ. Բարդէն , Տ. Վահան Յակոբեան , Տ. Խոսրով , Տ. Մատթէոս եւ Տ. Եղբաս վարդապետներ ու քահանայական դասը որոնք մասնակցեցան յուզարկաւորութեան արարողութեան , — Ուսումն . Խորհուրդը , Սամաթիոյ Սահակեան , Խաչատուրի Ներսէսեան եւ Գոմ-գարուի Մայր վարժարաններու ուսուցչական մարմիններն ու Պատրիարքարանի պաշտօնէութիւնը որոնք պոսկներ նուիրած էին դադաղին , — Մայր եկեղեցւոյ Թաղ . Խորհուրդը , որ Մկրտիչ էֆ . Միլիքեանի հետ հսկեց յուզարկաւորութեան վերաբերեալ ամէն կարգադրութեանց , — Տոքթ . Շիրինեան եւ Ինճէեան էֆ . ները որոնք ազնուաբար փութացած էին հիւանդին մօտ , երբ կաթուածի տապնապը կը սկսէր , եւ որոնք հնարաւոր եղած ամէն դարման հասուցեր են : Իրաւունք չունիմ Մասիսի ընթերցողները զբաղեցնել ընտանեկան սուգով

մը , բայց թէ՛ մամուլին եւ գրական անձնաւորութեանց , թէ՛ Պատրիարքարանի եւ թէ բարեկամներու ու ծանօթներու կողմէ արտայայտուած ցաւակցութիւնները այնքան անկեղծ ու սրտագին հանգամանք մը ունէին որ անհատական շնորհակալութեանց մատուցում մը չառ տկար մէկ ձեւը պիտի ըլլար մեր զգացմանց արտայայտութեան : Կը վերջացնեմ , նոյն շնորհակալութեան զգացումները ուղղելով ամէն անոնց որոնք հաճեցան անձամբ ներկայ գտնուիլ , երկուշարթի օրը , Մայր Եկեղեցիի մէջ կատարուած յուղարկաւորութեան եւ կամ ցաւակցական գրեթե ուղղեցին մեզ : Ծերունի մայրս եւ վաղամեռ եղբօրս սգաւոր այրին՝ իր երկու զաւկըներով ինծի յանձնեցին այս պարտականութեան կատարումը , զոր թերեւս չկրցայ կատարել պէտք եղածին պէս , բայց եթէ ըսեմ որ այս քանի մը ատուրը գրեթե համար իսկ՝ քանիցս գրիչը ինկաւ ձեռքէս եւ արցունքներ մթագնեցին աչքերս , վստահ եմ թէ ներողամտութեան պիտի արժանանամ՝ մոռացումներուս համար :

Ծաղկեպտակ չի նուիրեցի Ալիքսանիս գերեզմանին : Բնական ծաղիկները շուտ կը թռամին , աւաղ , երիտասարդ մեռնողներու կեանքին պէս , ու արհեստականներն ալ՝ անբոյր ու անզգած կըլլան : Իմ պոական՝ այս սեւածիր չըջանալով երեք էջերն են՝ զորս կը նուիրեմ յիշատակին իմ սիրելի եղբօրս զոր հանգչեցուցին Շիշլիի գերեզմանատան մէջ , մենաւոր ու խաղաղիկ անկիւն մը , պատի մը շուքին տակ , ինչպէս իր ամբողջ կեանքին մէջ սիրած էր խաղաղիկ կեանքը ու ստուերոտ անկիւնները , հանգչելու համար իր օրուան յոգնութիւններէն ու սփոփուելու համար կեանքի մէջ անխուսափելի եղող զառնութիւններէն զորս կ'ամօքէին իր սիրուն զաւկըներուն՝ Փիլիկին ու Միհրանին մանկական ժպիտն ու կատակները , որոնք արցունքի փոխուեցան հիմա :

ՏԻԳՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

ՄՏԵՓԱՆ ՈՍԿԱՆԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

1865ի աշնան եղանակին Ստեփան Ոսկան Բարիգէ կը վերադառնար իր ծննդավայրը , Իզմիր , հոն ազգային երկսեռ վարժարաններու ընդհանուր տեսչութիւնը ստանձնելու :

Քառասուն տարեկան էր , բայց այնչափ առողջ եւ այնչափ վառվռուն՝ որ հազիւ երեսուն տարի կու տային անոր :

Այդ հասակին յոյսերովը , հրապոյրներովը , երազներովը սնած էր եւ ստուգիւ երջանիկ կրնար համարուիլ : Եւ ինչո՞ւ երջանիկ չըլլար , երբ Քիզիլքական , բարոյական եւ մտաւորական ձիրքերով օժտուած՝ Սօրպօնի եւ Քօլէթ տը Ֆրանսի նման բարձրագոյն դպրոցներու մէջ ունէր իրրեւ ուսուցիչ նախ վիքթօր Քուզէնի եւ յետոյ Ժիւլ Սիմօնի

նման մեծ իմաստասէրներ , եւ իրրեւ բարեկամ՝ Էմիլ Սպուլի եւ Լէոն Կանպէթթայի պէս մեծ գրողներ եւ հեռադասեր : Այս վերջիններս արժէքը ունեցող բարեկամներու հետ Քափե Բրօթքը կը յաճախէր , որ ժամանակին գրողներուն եւ մեծագոյն լրագրողներուն ժամադրաւորն էր : Մինչեւ իսկ Լէոն Կանպէթթան , այսինքն 1865ի փաստարանը , այն առիթման կը համակերպ մեր քաղաքայիին որ երբ ան Իզմիր կը վերադառնար՝ մինչեւ երկաթուղիի կայարանը կ'ընկերանար անոր բարի համարողութիւն մաղթելու եւ յետին բարեւը տալու համար :

Ուրեմն Ստեփան Ոսկան ոչ միայն երջանիկ էր , այլ հպարտանալու իրաւունք ունէր :

Ահա այս պայմաններուն տակ կը վերադառնար իր մայրենի քաղաքը՝ հայ մանկոտոյն դաստիարակութեան նուիրական գործը ի կատար հանելու, համակերպելով այս մասին Ուսումնասէր ընկերութեան փափագին :

Ստեփան Ոսկան Բարիզ գտնուած ժամանակ՝ արդէն Ֆրանսայի երկրորդ կայսերութեան հասարակաց կրթութեան պաշտօնեային, Վիքթոր Տիւրիւյի (Victor Duruy) հաստատած դպրոցական մեթոտներուն քաջ տեղեակ էր :

Ստեփան Ոսկան մօտէն ուսումնասիրելով այդ դպրոցական նոր դրութիւնները, պատրաստուած էր իր նոր պաշտօնին : Ամէն առնէր որ Իզմիրի Մեսրոպեան եւ Հռիփսիմեան վարժարաններու 1865-1866 տարուան շրջանները լաւ եւ անաչառ դատողութեամբ քննած են, պիտի համաձայնին ինծի հետ խոտովանելու որ այդ տարիներուն մէջ հաստատուած մեթոտը լաւագոյն մեթոտն էր մեր մանկոտոյն համար եւ թէ իրագրիտութիւնը եւ Ֆրէժուէի տեսնող դրութիւնները մեր մէջ ճանչցուելէ առաջ՝ Ստեփան Ոսկան ինքնաբերաբար զանոնք ըմբռնած եւ մասամբ հաստատած էր Իզմիրի վարժարաններուն մէջ :

Ստեփան Ոսկան վարժարաններու վիճակը եւ արուած դասերը նկատողութեան առնելով՝ համոզուեցաւ որ այս դպրոցները աւելի վարդապետացու, քահանայացու պատրաստող դպրոցներու վիճակին հասած էին, մինչդեռ Իզմիրի պէս վաճառաչա՛հ քաղաքի մը մէջ աւելի վաճառական, վաճառատան գրագիր եւ արհեստատու պատրաստելու է, կ'ըսէր : Եւ ճիշտ այդ նպատակին ծառայող յատուկ բոսկրամ մը չինեց :

Ստեփան Ոսկան, ինչպէս ամէն ուսումնական, լաւ համոզուած էր թէ մարդուս դաստիարակութիւնը երեքի կը բաժնուի, ֆիզիքական կամ մարմնաւոր դաստիարակութիւն, բարոյական դաստիարակութիւն, եւ իմացական կամ մտաւորական դաստիարակութիւն : Ուստի նախ հետեւեւելով սկզբունքին որ «Առողջ միտքը առողջ մարմնոյ մէջ կ'ըլլայ» — (Mens sana in corpore sano), երկուսն վարժարաններու մէջ վերջին ծայր կը հսկէր, որպէսզի

Ա. — Ամէն կողմ՝ մաքրութիւն տիրէ՝ եւ սենեակները բաւական օդաւէտ ըլլան՝ այնպէս որ ամէն մէկ աշակերտ մաքուր եւ առատ օդ ծծէ եւ արեգական լոյսը վայելէ :

Բ. — Աշակերտներու վրայ գլուխը մաքուր ըլլայ :

Գ. — Կանոնաւոր մարմնամարզ եւ շաւրթը մէկ կամ երկու անգամ քաղքէն դուրս դպրոցական պաշտոններ տեղի ունենան :

Բարոյական դաստիարակութեան գաղով՝ Ստեփան Ոսկան այդ մասը աւելի ընտանեկան կը նկատէր իրաւամբ : Միայն կը հաւատար թէ հայ ուսուցիչը բարոյական դաստիարակութեան մասին եւրոպացի ուսուցիչէն աւելի մեծ դեր պէտք է խաղայ, լրացնելու համար անդաստիարակ ծնողաց թերութիւնները եւ կը պնդէր որ կրօնագիտութեան դասին հետ, որ բարոյական դաստիարակութեան մէկ մասը կը կազմէ, տղայք կեանքի ամէն պարագաներու մէջ նշարան պէտք է ունենան պատուոյ զգացումը եւ իրեւ կէտ նպատակի՝ պարտաւորութիւնը որ օրինապահութիւն կ'ենթադրէ :

Բայց բարոյական դաստիարակութեան պտակը, այսինքն քաղաքավարութիւնը, աշակերտաց համար իր մասնաւոր ուշադրութիւնը գրաւած էր : Ուստի աշակերտաց կը քարոզէր որ միշտ քաղաքավար ըլլան, այդ մասին պարագայի յարմար անմոռանալի խորատներ տալով անոնց : Օրինակ մը. որ մը երեք աշակերտներ փողոցին մէջ ջերմութեամբ կը վիճաւանէին երբ քահանայ մը Սուրբ Հղորդութիւն կ'անցընէ անոնց առջեւէն հիւանդի մը տանելու համար, եւ Ստեփան Ոսկան նշմարելով անոնց անուշադրութիւնը՝ հետեւեալ դիտողութիւնը կ'ընէ. «Տղայք, ի՞նչ առիթի կըսպասէք ձեր գլխարկը հանելու համար» :

Եւ այս կերպով կրօնական ակնածութեան մեծ դաս մը կու տար անոնց :

Գաղով մտաւորական դաստիարակութեան, եթէ չեմ սխալիր յիշողութեանս վստահելով՝ Ստեփան Ոսկանի բոսկրամը հետեւեալն էր. Ա. Հայ լեզու (1)

(1) Աւելի աշխարհարար, որպէս զի ապագայ վաճառականը զրարար սորվելու համար տարիներ չկորսնցնէ :

- Բ. Ընդհ. պատուութիւն : Կրօնագիտութիւն :
Գ. Թուաբանութիւն տեսական եւ գործնական :
Դ. Գրահաշիւ եւ երկրաչափութիւն :
Ե. Տոմարակալութիւն :
Զ. Գծագրութիւն :
Է. Աշխարհագրութիւն քաղաքական եւ առեւտրական :
Ը. Տարերք բնական գիտութեանց :
Թ. Օսմաներէն , Ֆրանսերէն , անգլիարէն եւ յունարէն :
Ժ. Տարերք առեւտրական իրաւունքի :

Այդ բրոկրամին վրայ Ստեփան Ոսկան կ'ուզէր աւելցնել նաեւ առեւտրական քիմիագիտութիւն գործնականով :

Հովսիսիմեան աղջկանց վարժարանի մէջ ապագայ մայրերու օգտակար բրոկրամ մը հաստատած էր որուն մէջ կարը , ասեղնագործութիւնը եւ առտին տնտեսութիւնը մասնաւոր տեղ բռնած էին :

Եւ այս ամէն դասերը լրջօրէն եւ կարող դասատուներու միջոցաւ կը տրուէին , վստիկ լաւագոյն է , կ'ըսէր , մանկտին ուսուցիչէ զուրկ ձգել քանիթ ապիկար եւ տգէտ ուսուցիչներու յանձնել :

Բայց Ստեփան Ոսկան կարող ուսուցիչներու պակասը աստիճան մը լրացնել գիտէր աշակերտաց փոխադարձ օգնութեան դրութեան եւ իր բարձր համութեան շնորհիւ :

Այդ երկու տարուան դպրոցական շրջանի մանկուայն համար արդիւնաւոր եղաւ ամէն կերպով : Հոս տեղ կրնայի յիշել քանի մը Զմիւռնացի հայ անձնաւորութեանց անուններ որոնք նաեւ այդ երկու տարուան մէջ Ստեփան Ոսկանի աշակերտելով չափազանց օգտուած են անկէ եւ յաջողած են այսօր Իզմիրի ընկերութեան եւ առեւտրական ապարէզին մէջ լաւ գիրք գրաւելու , բայց չեմ ուզեր հոս իրենց համեստութիւնը վերաւորել անունին յիշատակելով :

Այլ ի՞նչ օգուտ , մեր մէջ դպրոցական ամէնէն ընտիր եւ յառաջադէմ ձեռնարկները , ինչպէս էր Ուսումնասէր ընկերութեան ձեռնարկը , չեն յաջողիր : Ստեփան Ոսկանի հաստատած դպրոցական մեթոտը չկրցաւ տուկալ կարգ մը Իզմիրցի ազգայիններու

ստորին մեքենայութեանց եւ բուն ու անիմատ պահանջումներուն առջեւ , որոնք պատիւ չէին բերեր իրենց հեղինակներուն : Ստեփան Ոսկան ստիպուեցաւ հրաժարելու , բայց անիրաւ յարձակումներէ եւ զրպարտութիւններէ այնչափ զգուած էր որ ա'լ ուսուցչական գործով երբեք չուզեց զրադիլ եւ ապրուստը ճարելու համար ստիպուեցաւ Լա Ռեֆօրմ անուն ֆրանսերէն լրագիրը հրատարակելու , զոր կը խմագրէր այնչափ լաւ որ աւել իզմիրի ֆրանսական գաղթականութեան զարմանքը եւ յարգանքը գրաւած էր :

Ստեփան Ոսկան , որ 76 տարեկան մեռաւ , իր առողջութիւնը անվթար պահելու համար օրը հինգ քիլոմէթրօ կանոնաւորապէս կը քալէր՝ նախընտրելով ծառաստանները եւ դալարաւէտ տեղերը , գլուխը դէպ ի վար , աչքերը ստէպ բեւեռած զանազան դաշտային ծաղիկներու եւ բոյսերու վրայ , եւ հետաւորքութիւնը կը շարժէր շատերու որոնք կը բաղձային գիտնալ թէ մեծ գրագէտը այս միջոցին ի՞նչ կը խորհէր կամ՝ միաքէն ի՞նչ կ'անցընէր :

Ես որ երբեմն , բայց դժբաղդարար քիչ անգամներ , իրեն ընկերանալու պատիւը ունէի , առիթ ունեցայ հետազօտելու եւ ահա՛ ի՞նչ կրցայ եզրակացնել .-- Ստեփան Ոսկան գիտնական մըն էր բառին կատարեալ նշանակութեամբ , բայց գիտութեանց մէջ աւելի կը սիրէր բուսաբանութիւնը : « Բուսաբանութիւնը գիտութեան համար նոյնն է , կ'ըսէր ստէպ , ինչ որ է պերճանքը հոյակապ կնով մը համար » : Ուրեմն այդ ճիւղը մշակելու եւ այդ հրապոյրը վայելելու նպատակաւ է որ Ստեփան Ոսկան չէր դադրեր ծաղիկները եւ բոյսերը սիրելէ եւ գննելէ , եւ այդ հրապոյրին ներքեւ գիտութեան նուիրական եւ անչիջելի հուրը վառ կը մնար հոգւոյն մէջ , եւ մանկավարժութեան խնդիրը , որ ապագայ մարդկութեան բարօրութեան խնդիրն է , միշտ ներկայ էր իր մտքին մէջ եւ իր ճօն , իմաստալի խօսակցութեան առարկան :

Ասկէ քանի մը ամիս առաջ՝ օր մը լսեցի որ Ստեփան Ոսկան ծանր հիւանդ էր պանդոկի մը մէջ : Ամուրի էր եւ խնամող մը չունէր : Գացի զինքը մօտիկարելու , թէ եւ վշտա-

բեկ էի սիրտով և կը վարանէի թէ ինչպէս կրնայի այդ արժանաւոր մեծ մարդը միութարեւ, քաջալերեւ, Ալեւոր եւ պատկառելի ծերունին կ'ելլէր կը նստէր իր անկողնոյն մէջ, եւ ընդ հակառակը ինքը զիս կ'ըմբոստէր, կը քաջալերէր, խօսելով գիտութեան հրաշալեաց վրայ : « Երեսունը հինգ տարի առաջ, կ'ըսէր, Արակոյի, Պիլոյի նման մեծ գիտուններ, որոնց հետ խօսելու պատիւը ունէի, միջոցաւ մէջ ելեկտրական վէտովէտումը (ondulations électriques) անկարելի գտնելով չէին հաւատարմանց, բայց այսօր գիտութիւնը հաստատեց անոնց գայութիւնը, ապացոյցներ տալով, ինչպէս է առանց թելի հեռագիրը որ առայժմ չորժ 160 մղոն հեռաւորութեամբ հաղորդակցութիւն հաստատած է : Ուրեմն գիտութեան էն աւելի՛ մեծ հրաշքներ սպասելու է » :

Եւ ես ապշած կը մնայի այս մեծ մարդուն առջեւ որ ազքատութիւնէ, բազդին անխնայ հարուածներէ, անհատական կեանքի այլ եւ այլ գծաղղութիւններէ վերջը՝ մահուան դուռը խի հասած, իր բեղմնաւոր միտքը կը բանար ամէն նոր եւ յառաջդիմական տեսիլներու, երբեմն դէպ ի գիտութեան բարձրագոյն հորիզոնները եւ շրջանները սաւառնելով :

Ստեփան Ոսկան, այդ բարեսիրտ անձը, այդ ճշմարիտ բարեկամը իմ ապշութիւնս արժանութիւն ենթադրելով՝ « Sursum corda, սիրտդ բարձրացուր, կ'ըսէր, եւ զաւակացդ դաստիարակութեան հսկելով յոյսդ մի՛ կտրեր Առածմէ : »

Եւ ինչպէս իր առողջ վիճակին մէջ՝ նոյնպէս ալ իր հիւանդութեան միջոցին՝ իրեն հետ տեսակցելէ վերջը բաժնուած ատենս միտքով եւ սիրտով ինքզինքս լաւագոյն կըզգայի :

ԳԷՈՐԳ ԳՈՒՊԼԻ

Հանրային Պարտուց Վարչութեան կարող պաշտօնեաներէն Արթուրի էֆ. Ունճեան Ֆրանսական կառավարութեան կողմէ արժանացած է Palmes académiques պատուանշանին, որ իրեն կը շնորհէ Officier d'Académieի տիտղոսը : Ունճեան էֆ.ի այս պատիւը շնորհուած է՝ իր բառարտասական մէկ կարեւոր աշխատասիրութեանը հետեւանք, զոր մեծ ապէս գնահատեր է Ֆրանսայի կրթական նախարարութիւնը :

ԱՐՋԵՍՏԱԳԻՏԱԿԱՆ ՊՏՈՅՏ ՄԸ

ՊԵՐԼԵՆԻ ՆԵԱՆԱԻՐ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ՄԵՋ

(ԱՐՋԱԿՈՒԳԻՆ ՆՕԹԵՐ)

ՊԵՐԼԵՆ 3 Յունիս 1901

Գ.

Նոյն օրուան մնացորդ կէսը « Union Electricitäts Gesellschaft »-ի նուիրում է : Այս ֆիրման, որչափ որ ալ համեմատաբար դեռ նոր՝ հրապարակին վրայ, սակայն կրցած է ներքին եւ արտաքին մեծ ընկերութիւններու հետ յաճախ մրցելով, բաւական նշանակելի յաջողութիւններ ձեռք ձգել եւ ելեկտրական արհեստագիտութեան մէջ անուն մը վաստակել : Ինքն է որ Գերմանիոյ եւ արտասահմանի մէջ ամէնէն աւելի շատ ելեկտրական հանրակառքերու գիծեր հաստատած է շնորհիւ իր հաշակաւոր motorներուն, որոնց նմոյշները մինչեւ Գահիրէ հասցրելով արգիւնաւորած է :

Մեր ժամանումը հեռախօսով նախապէս ծանուցուած ըլլալուն, հանելուս պէս երեք ճարտարագէտներ մեզ քաղաքավարութեամբ կ'ընդունին մեզ ու խումբերու բաժնուելով կ'առաջնորդուինք դէպ ի աշխատանոցները : Պէրլինի հիւսիս-արեւմտեան մէկ ծայրն է հոս, ուր ծխաններու արտասովոր շատութիւնը զգացնել կուտայ, թէ քաղաքին գործարանաշատ մէկ մասին մէջ կը գտնուինք : Union-ի շէնքերը ամէնքն ալ նոր, մաքուր ու ներքնապէս ամերիկեան գործարաններու դրութեամբ դասակարգուած ըլլալուն, այցելուին վրայ շատ լաւ տպւորութիւն մը կը թողուն անմիջապէս : Մինչեւ 2300 բանուորներ կրնան հոս աշխատիլ, գործերու նաւալութեան հետեւանքով անշուշտ, մեր այցելած պահուն բանուորներու ներկայութիւնը նշանակող տախտակներուն վրայ 1856 թիւը կը կարդամ :

Գեանայարկի առաջին սրահը ուրիշ կ'անցնինք, ճաշարանն է. սեղաններու եւ պարզ նստարաններու կանոնաւոր երկայն շարքերը, օդին թարմութիւնը, լոյսին առատութիւնը, ամէն կողմ՝ տիրող օրինակելի մաքրութիւնը,

բաւական հարուստ պիւֆէն , ընդարձակ լուսարարներ եւայլն բացայայտօրէն կը վկայեն , թէ՛ ընկերութիւնը որչափ հոգածու է իր աշխատաւորներու կենցաղին նկատմամբ : Այս բանուորները եւ պաշտօնեաները , որոնք կէսօրուան հանգստին դիւրութիւն չունին մինչեւ իրենց բնակարանները երթալու , կա՛մ իրենց տուներէն բերուած եւ կա՛մ ուղղակի գործարանին վերաբերող խոհանոցին մէջ պատրաստուած եւ աժան կերպով մատակարարուող կերակուրներով կը ճաշեն հոս , չը զրկուելով նաեւ իրենց յաւիտենական դարեւորէն :

Աշխատանոցներու ներքեւը մինչեւ հիմա նկարագրուածներէն քիչով կը տարբերի . — մեքենաներու նոյն խճողումն է որ կը տիրէ ամէն կողմ , նոյն ազնուկը ելեկտրական հսկայ խորդակներու , մեծ ու փոքր՝ յղիող , ծակող , փորող եւ այլ զանազան աշխատութիւններ կատարող մեքենաներու ու նոյն տեսչոտ գործունէութիւնը հում նիւթը արհեստագործելու ու արդիւնաւորելու : Բանուորներու մեծագոյն մասին գործը անհամեմատ դիւրացած է այժմ գործարաններու մէջ . շնորհիւ մանուածապատ ու ճարտար մեքենաներու , ֆիզիքական որեւէ ծանր աշխատութենէ զերծ են բոլորովին . — հերիք է որ անգամ մը աշխատուելիք մետաղը մեքենաներու յանձնեցին . ա՛լ անկէ վերջ ուրիշ բան չունին ընելիք , եթէ ոչ կարկինն ու մեղրաչափը ձեռքերին , գծագրութիւններու առաջնորդութեամբ հսկել անոնց տակաւ կաղմաւորման , երեւմն կը պատահի որ երեք , չորս օրերու տեւողութեան միջոցին գործաւորները բնաւ մեքենաներուն չեն մօտենար , ու այս վերջիները աւանձինն , առանց որեւէ ընդհատումի , կատարեալ ճշդութեամբ ու խղճմտօրէն իրենց վտառահաւ գործը լրացրնելու կը ճգնին . — իմացականութեան նիւթին վրայ տարած յաղթութիւններու աւանդէն աւելի ցայտուն արտայայտութիւնը չէ՛ այս :

Հետաքրքրաշարժ ու նոր երեւոյթ մը կ'ընծայէ մեզ համար կանանց գործատեղիներու բաժինը . Յ ընդարձակ սրահներու մէջ սքանչելի կարգապահութեամբ մը նստած են

երկայն սեղաններու առջեւ 350ի մօտ երկտասարդ աղջիկներ ու կիներ , որոնք անխօսուկ ! զլուխնին կախած իրենց ճարպիկ ու ճարտար ձեռքերուն վրայ , կ'աշխատին եւ աւանդոտ ու ժիր Մեր , երկտասարդ այցելուներուս զուարթ , կատակող ու տրամադիր խմբակին երեւումը ցնցող զգայնութիւններ կ'արթնցընէ հոգ ու ժպիտներու փոխադարձ անուշ հոսանք մը զգուուն հպանքներով , դէմքերուն արտայայտիչ ու կենդանի գոյն մը կու տայ խոխոյն : Զի կսկծալ ու չի ցաւիլ կարելի չէ տեսնելով գեղեցիկ ու փափուկ սեռին այս ախուր անկումը . տուները , դաշտերն ու մարգերը թողած , եկեր են գործարանի մը չորս խոժոռ պատերուն ու աղմկայի մթնոլորտին մէջ հիւսել իրենց Idylle-ը , տառնըիններորդ դարուն իրեն յաջորդին թողուցած ժառանգութիւնն է այս , որ դժբախտաբար հետզհետէ կը մեծնայ ու կ'ընդհանրանայ հիմա : Կիներու յատուկ գործերը համեմատաբար աւելի դիւրին են ու մասնաւոր ճիգ մը չեն պահանջեր . ասոնք կը զբաղին օրինակի համար կապարէ ապահովիչներու (Bleisicering) տեսակ տեսակ ընդգիւմահարներու (Widerstand) ելեկտրական չափող գործիքներու (Messinstrumente) եւ այլ զանազան զետեղման նիւթերու (Installations-Material) մօնթաժով , յղումով եւ փորձերով :

Յիշուելու արժանի , եւ գովելի են այն կարգապահութիւնները , որոնք արկածներու եւ անոնց ծանր հետեւանքներուն առջեւը առնելու համար տնօրինուած են ընկերութեան կողմէ : Ամէն սրահներու մէջ , աչքի զարնող զանազան տեղեր մեծ տախտակներու վրայ փակցուած են ազդագիրներ , ուր կարմիր լայն խաչի մը տակ դիւրընթեռնյի ու դիւրհասկրնալի կերպով բացատրուած են բոլոր այն նախնական դարմանները , զորոս սովորաբար այս տեսակ գործարաններու մէջ պատահող արիւծներու ատեն գիտնալ հարկաւոր է : Գործարանին շրջափախին մէջ բժշկական յատուկ սենեակ մը եւ դեղարան մըն ալ նախատեսուած է , ուր մշտակայ վիրաբուժի մը ներկայութեամբ անմիջական գործողութիւններ ու դարմաններ կ'ըլլուն :

Ծանր պատահարներու տանն հեռախօսի միջոցաւ մօտակայ քաղաքային հիւանդանոցին եւ կամ արկածներու կայանին (Unfal-Station) լուր կը տրուի, ուրիշ անմիջապէս հիւանդներու փոխադրութեան յատուկ կառք մը եւ պատգարակիրներ հասնելով, արկածեալը պէտք եղած զգուշութեամբ կը տեղափոխեն։ Նոյնպէս հրդեհներու առջեւ առնելու համար իւրաքանչիւր սրահի մէջ տրամադրելի առատ ջուրի ծորակներ հաստատուած են եւ տալիեայ պահարաններու մէջ ամփոփուած կը մնան միշտ այսպիսի պարագաներու առնանհրաժեշտ գործիներու ու խողովակներու կազմածներ։ Հեռախօսի մասնաւոր կապակցութիւն մըն ալ անմիջական յարաբերութիւն ունի հրէջջ զինուորներու ամէնէն աւելի մօտիկ կայանին հետ, ուրիշ հրդեհը ծանուցուելէն առ առաւելն 5 րոպէ վերջ, ջրհաններ, ազատարար զանազան սանդուխներ, ցանցեր, փլցնող գործիներ եւայլն օգնութեան կը հասնին։

Ամառուան այրող արեւը՝ անպակեծածի աշխատանոցներու առիքէն անարգել ներս թափանցելով, հեղձուցիչ տաքութեամբ մը լեցուցած է մթնոլորտը. — հակառակ գրեթէ ամէն պատահաններու մէջ զետեղուած ելեկտրաշարժ արագահողով վեկտրիզատրներուն, անդադար դարձող մեքենաներու ու քրանու միսսիսներու հանած փոշին ու մուրը, ճոխն ու հոտերու անախորժ խառնուրդը, անվարժ այցելուին աւելի երկար դադար մը անկարելի կը դարձնեն այդ միջավայրին մէջ։ Քրտինքէն տամուկ թաշկինակները, գլխարկ, հագուստ ու կապուստ շատոնց արդէն անուրակելի գոյներ հագած, կը մրցին իրարու հետ եւ սրունքները զգալապէս կ'ըմբոստանան ա'լ նոր քայլափոխումներու հանդէպ։ Մեզմէ շատերը, ահամայ, այդ օրուան անջնջելի յիշատակները տանելու ստիպուած են իրենց հետ։ — Զուլարանին մէջ հալած երկաթին այս ու այն կողմ ցանցնած անհամար կայծերը, պզտիկ այրուցքներով պիտակած են հետաքրքիր այցելուներէն ուսանց զննարկները, ուրիշներու զգեստներն ու կօշիկները եւ ուսանց ալ նոյն խոկ զգայուն,

փափուկ մարմը։ — Եւ ալ զժառանգար արկածեալ մը, նոր տարատու սղարու վրձակին մէջ կը գտնուի՝ այս չարարատիկ, արուր փորձառութենէն ընթերցողներուն եւ մանաւանդ ինծի համար հետեւեալ բարոյական—պատուիրանը հանելով, թէ «Նոր արդուարդերով գործարաններէն ներս մի' մըտներ երբեք»։

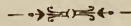
Վերջին ճիգով մը այս հաստատութեան տարածուն գործատեղիներուն յետինն ալ մեր թափառայած հետազօտիչներու այցելութեամբ կը պատուենք։ Ոյժի կեդրոնական կայանն է, կոկիկ, հիւանալի մաքրութեամբ, լուսառատ ու բարձրացելուն շէնքի մի մէջ ամփոփուած։ Զորս կանգնած շոգեմեքենաներ երկու եւ երեք ցիլինդրներով, 2650 ձիու պատկառելի ոյժ մի կը բաժնեն գործատեղիներու ամէն անկիւնները։ — Արհեստագիտական ու վաճառականական պիւնտներու յատուկ շէնքին զարդարուն զով սենեակներէն մէկուն մէջ, ուր կ'առաջնորդուինք մեզ ընկերացող ճարտարագէտներէն, տնօրէնութիւնը, սրջա'ի գովելի մտածում, գործելու պաղուկ, առատ պաշար մը մեր տրամադրութեան տակ գրած է։ Այս ազնիւ հիւրասիրութեան փոխարէն, մեր խորին շնորհակալութիւնները յայտնելով, հազիւ կրնանք բաժնուիլ փոփոքող գաւաթներէն, որոնց առատ ու աժան պարունակութիւնը ա'յնքան բարեղէպ կերպով օգնութեան հասած էր մեր սոսկալի ծարաւին, ու հաճոյալի, շինիչ դադար մի ընել տուած մեզ՝ Unionի հիւրընկալ շրջափակին մէջ։

ՀՐԱՆԳ Թ. ԱՆԴԻԵԱՍԵԱՆ

(ճարտարագէտ)

ՏԱՏԵԱՆ Թարութիւն փաշայի առողջական վրձակին վրայ տեղեկութիւն տանելու համար, նախընթաց օրը կայս. Պալատան սենեակապետներէն Պէքիր պէյ Ն. Բարձրութեան բնակարանը գնաց։ Առնուած վերջին լուրերուն նայելով, հիւանդութիւնը իր սովորական ընթացքը կը շարունակէ առանց մտահոգութիւն պատճառելու եւ յոյս կայ որ Յարութիւն փաշա կատարելապէս բուժուի օգափութեամբ։

ԽԱՐԽՈՒԼ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

ԵՐԿՐՈՐԿ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ՅՕՂՈՒՍԾ

«Վերջէն խնդրոցդը շատ պիտի խնդայ», կ'ըսէ գաղղիական առածը: Պ. Նուպարեան արդէն չափը անցուց իր անհամութիւններովը՝ եւ ճիշտ ժամն է որ թաղում երկրորդ շնորհալից քան-քան մը այն սխալներուն համար՝ զորս նոր եւ տարօրինակ սխալներով կը նուիրագործէ:

Surprise բառը ծուլակ մըն էր՝ ստուգիլ՝ որուն մէջ ինկողը այն չէ՝ զոր ինքը կը կարծէ: Այս մէկ բառը բառ է ապացուցանելու համար թէ որքան ինքնավստահութեամբ, որքան քիչ նախապատրաստութեամբ ձեռնարկած է նա գործի մը՝ չուզելով օգտուիլ սովորական annotationներէն որոնք կան — ինչպէս ըսի առաջին օրը — ամէն ժողովրդական հրատարակութեանց մէջ Լա Ֆօնթէնի առակներուն՝ առանց որոնց անկարելի էր հասկնալ Լա Ֆօնթէնը՝ իր հին բացատրութիւններուն մէջ:

Առէ՛ք Ch. Aubertinի հրատարակութիւնը, ամենակատարեալ գործ, 500 էջերէ բաղկացեալ եւ 240 առակ պարունակող, այսինքն ամբողջ Լա Ֆօնթէնը:

— Surprise: Prise au dépourvue, trompée (էջ 173):

Առէ՛ք Arth. Caronի Հատընտիր Քաղաւածքը՝ դպրոցականներու յատուկ, 332 էջ եւ 192 առակներ:

— Surprise: Prise au piège (էջ 60):

Անցնինք յաջորդին:

— Quel crime abominable? — «Ի՞նչ մեղք»:

Դեռ կը պնդե՞ս այս բառիդ վրայ, եւ որամիտ խօսք մը բրած ըլլալ կը կարծես՝ հարցնելով թէ ի՞նչ մեղք գործած ես եղեր որ ես քու զիմացդ ելայ: Չես անդրադառնար թէ այս անգամ ալ կը շփոթես «մեղքերդ» «սխալներուդ» հետ:

Այս պատահումը մեղքերուդ համար չէր՝ այլ Լա Ֆօնթէնին դէմ գործած յանցանքներուդ համար:

Սովորած ենք բսելու թէ Լա Ֆօնթէն աննման բանաստեղծ մըն է, բայց չենք

գիտեր մանրամասնարար թէ ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ անոր աննման ըլլալու մեծ յատկութիւնը: Պիտի տեսնէք թէ մէկ հատիկ բառ մը, անկարեւոր՝ չընտալեցած մտքերուն համար, աննշան՝ երեւոյթէն դատելով, ամենաբարձր կարեւորութիւն կը ստանայ երբ չէ բմբուսած իր ամբողջ խորութեանը մէջ, երբ հեղինակին հանճարը գնահատուած չէ:

Լա Ֆօնթէնին հանճարը թափանցելու համար հարկ չէ ուսումնասիրել անոր ամէն առակները: Մէկ հատը միայն կը բաւէ — երբ լաւ ուսումնասիրուի — բացատրելու համար ճարտարութեան, արուեստի, գեղագիտական իմացականութեան, փիլիսոփայութեան, գիտութեան տարբեր որոնք կը գտնուին ամէն առակի մէջ՝ զատ զատ, հակառակ իւրաքանչիւրին կերպին զանազանութեանը:

Ո՞րն է գլխաւոր յատկանիշը այդ մասնաւոր առակին զոր կը քննենք հիմա՝ «Ժան-Տախսէն քոնուած կենդանիները»:

Այս առակը տիպար մըն է, ծայրէ ծայր, յանցանքներու նուազեցուման (atténuation) եւ չափազանցման (exagération), մտքի եւ զգացման երկու միտումներ որոնք կանոնաւոր աստիճանաւորմամբ մը (gradation) կը ծնին, կ'աճին եւ կը նուազին:

Առաջին տողէն, առակը կը սկսի նկարագրութեամբը ախտին: Կենդանիները հոգ չէին ունիւր ապրելու. — չէին գոգաւոր կերակուրներէ, որսի երթալ մտքերնէն չէր անցնէր. — Տատրակները իրարմէ խոյս կուտային. — Ալ սէր չկար, հետեւարար՝ եւ ոչ խիստ ուրախութիւն:

Կանոնաւոր չէ՞ այս աստիճանաւորումը՝ որ կեանքի անհրաժեշտ եւ աւորեայ պէտքերուն պակասութիւնները թուելով կը սկսի եւ կը վերջանայ սիրոյ եւ զգացման անհետացմամբը, օգին մէջ, ինչպէս պիտի ցնդէր գոլորշին:

Աստիճանաւորուած են նաեւ կենդանիներուն խոստովանութիւնները, էջը կը նուազեցնէ իր խոստովանութեան կարեւորութիւնը, միւսները կը չափազանցեն անոր մեղքը:

Այս երկու հակառակ միտումներէն ա-

առջ եկած է բառերու ճիշտ ընտրութեան անհրաժեշտ պէտքը, այնպիսի բառերու՝ որոնք իրենց մէջ ունենային ասի՛նձանաւո՛րում մը՝ որ զուգընթաց ըլլար կիրքերու աստիճանաւորմանը :

Արուեստագէտի ամենանորր զգայնոտութեամբ՝ Լա Ֆօնթէն գործածած է պարագային համեմատ եւ աստիճանաւորմամբ հետեւեալ բառերը .

Péché (մեղք) — offense (մեղք կամ յանցանք) — peccadile (թեթեւ յանցանք) — crime (ոճիր) — forfait (մեծ ոճիր) :

Պ. Նուպարեան թարգմանած է .

Nulle offense «ոչի՛նչ» — Մեղքի խոստովանութեան համար ըսած է «իմ յանցանքներս խօսեցայ ձեզ» — Le plus coupable «մեծագոյն յանցաւորը» — (էջ 141) . Est-ce un péché? — «Մեղք է» — Approfondir les offenses — «մտնել մեղքերու խորեր» — Des petits saints — «սուրբեր անմեղ (?)» Peccadile «յանցանք» :

Manger l'herbe d'autrui! Quel crime abominable!

— Ինչ, ուրիշին խտրն ուտել .

Ի՞նչ մեղք կ'ըլլայ ասկէ ետէ .

Bien que la mort n'était capable,

D'expier son forfait.

— Ասանկ ոճիր մանր միայն

Կրնայ (?) քսել .

Այս օրինակներուն չարակարգութենէն յայտնի կ'երեւայ թէ Լա Ֆօնթէնի զիտաւորութիւնը լաւ չէ րմտնուած թարգմանչին կողմանէ՝ որ առանց ուշադրութեան կը խանգարէ գաղափարի աստիճանաւորումը péché բառէն մինչեւ peccadile եւ մինչեւ forfait, որոնց մէջտեղը կը մտնէ crime բառը իրր ոճիր, ո՛չ թէ իրր մեղք, քանի որ forfait կը նշանակէ crime odieux, le plus grand des crimes. Այդ crime բառը կամուրջ մըն էր՝ զոր Պ. Նուպարեան խորտակեց, peccadileէն forfait անցնելու համար :

Եթէ այս օրինակը անբաւական նկատուէր — ինչ որ հաւատալի չէ — ամէն խժըժ անքի դուր գոցելու, ինչպէս նաեւ Պ. Նուպարեանի բերանը, երկրորդ քաջախի՛նջ ասպարէսը մը պիտի տամ՝ Նուպարեան թարգմանութեան անբաւականութեանը, մատնանիչ ընելով «անբաւ մեղք» ձեւը որ գործածուած

է իրր համարժէք forfait բառին (էջ 329) :

Եթէ Պ. Նուպարեան ըսած ըլլար — առակին կենդանիին նուագեցողական սճովը — թէ «իր գրչին լայնքին չափ թարգմանեց Լա Ֆօնթէնէն» — ոչ ոք պիտի պոռար իրեն . «Quel crime abominable!»

Բայց այդ նորախառնութիւնն ալ չի գտնէր Պ. Նուպարեան՝ երբ կը յատկինի ամբողջ Լա Ֆօնթէնը անմեղան կերպով թարգմանած ըլլալու եւ բարձրաձայն կ'ուզէ սխալ՝ որով 149 հաս առակ թուած էր փոխանակ 182-ի որ ճիշտ թիւն է :

Տեղն է հարցնելու Պ. Նուպարեանի թէ ինչո՞ւ չթարգմանեց մնացեալ 58 առակներն ալ՝ քանի որ ամբողջին թիւը պարտ էր ըլլալ 240 . Երբ գործի մը մէկ չորրորդը կը պակսի՝ Պ. Նուպարեան կ'արգարացնէ զայն այսպէս . «Կարգ մը նուագ կարեւոր(?) , կամ եթէ ներելի է ըսել . նուագ յարող(?) առակներ միայն դուրս ձգած ենք (էջ 6)» :

Լաւ, այդ պարագային՝ սխալ կըլլայ հետեւորար Պ. Նուպարեանի գրքին անունը՝ որ է «Առակք լա Ֆօնթէնի», Fables de La Fontaine որ կը յատկացուի ամբողջ գործին, 240 առակներուն . Առթ. Գառօնի հրատարակութիւնը 10 առակ աւելի կը պարունակէ Պ. Նուպարեանէ, բայց կ'անուանուի Fables choisies, «Հատընտիր Առակներ» :

Բայց ամէն իմաստի ոյժ տալու մենամուտութիւնը պարտէր առաջնորդել Պ. Նուպարեանը համեմատութեան արտեան կանգնելու, ինչպէս կ'ենթադրէ ըլլալ խժըժանքի, եւ ամբողջ գործին անունը տալ միայն երեք չորրորդին : Այս հաշիւու ալ արդեօք՝ չարութեանէ ներշնչուած է :

Մտքին մասնաւոր տրամադրութեանը մէջ՝ Պ. Նուպարեան չի զանազանէր անմիտ, անխել, խելք եւ յիմար բառերը՝ իրենց գաղղիբէնէն imbécile, sot, fou :

Շատ պիտի խնդայ նաեւ ընթերցողը — որ վերջին խնդացողներէն պիտի ըլլայ — երբ իրեն յայտնեմ թէ Քոլիջովի առակներուն թարգմանութիւնը զոր Պ. Նուպարեան չէ տեսած այնպէս՝ ինչպէս ուրիշներ կը տեսնեն — այս ալ աչքի կազմութեան խնդիր է — հետեւեալն է La grenouille et le boeuf-ին համար .

— «Գորտին մեկը դաշտին մեջ եզ մը տեսաւ մեծ ու գեր»

Այս մէկ տողէն երեք փիլիսոփայութիւն կ'ելլէ .

Առաջինը՝ թէ boeuf «եզ» է , մինչդեռ Պ. Նուպարեան կը թարգմանէ՝ «կով» :

Երկրորդ՝ թէ եզը խիստ մեծ չէր՝ եւ ոչ իսկ խիստ գէր :

Երրորդ՝ եւ էն մեծ փիլիսոփայութիւնը այն է՝ թէ Պ. Նուպարեան կը խօսի չգիտցած ղաններուն վրայ , կը ճառէ չտեսած բաններուն վրայ , վկայ կը կանչէ Այվազովսքիի ոգին՝ կեղծ ջերմեռանդի պէս պոռալով :

— Երանելի՛ Այվազովսքի , դո՛ւ որ «Առաքիլ Քնիշովի» խորագրին տակ թարգմանած ես . . . :

Վերի տողը Թէօտոսիայի տպագրութեանն է՝ 1866 թուակիր՝ որուն 82երորդ էջին մէջ կայ ԽԶ. առակը , «Գորտ եւ Եզ» անուն տակ՝ որ այնպէս կ'սկսի :

Պ. Նուպարեանի առաջարկած տողը հետեւեալն է՝ որ բնառ գոյութիւն չունի վերուրոյիչեալ Թէօտոսիայի՝ եւ ոչ իսկ յաջորդ տպագրութեանց մէջ .

— Գորտ մը կար խիստ կըրկուան
Անհանդարտ ու կուռքաւն :

Կը տեսնես , Պ. Նուպարեան , թէ ինչպէս կտրելի է եղբւր շիտթել Խապիւզը՝ Պոլտոյ հետ , եւ Գարշի-Եաքան՝ Պուսեօվային հետ :

Վերջացնելէ առաջ՝ պիտի տամ նոր տպացոյց մը Պ. Նուպարեանի անճարակութեանը՝ իրր հրատարակագիր կամ իրր գրամարտիկ գրիչ :

Այս մի եւ նոյն ապացոյցն է որ «գիւ հըռչակաւոր դարձուց» , ընդգրկմասօսիս կարծիքովը , բայց զինքը «անճարակ պիտի հոչակէ» իմ ձեռքերուս մէջ :

Արդարեւ տանէնք անգամ մըն ալ սա մէկ հատիկ պարզուկ տողը որ է .

Une grenouille vit un boeuf, qui lui sembla de belle taille.
որ հետեւեալ կերպերով թարգմանուած է .

— . . . օր մը կով մը կը տեսնէ
հասակ ալ մտ կ'ըսէ [Բազմավէպ 1847.
պրակ Յունիսի, էջ 210] : [Մնանուն]

— Գորտ մը տեսաւ կով մեծդի
Ան ինչ աղուոր կերեւեալ [Բազմավէպ 1861.
պրակ Յունիսի, էջ 191] : Լա Ֆօնթէն :

— Գորտին մեկը դաշտին մեջ եզ մը տեսաւ մեծ ու գեր.
Արդեօք ուզեմ նէ չմտ հասնիր ատոր — կարծեմ
[Քուրդ — Թարգ. Գ. Այվազովսքի. — Թէօտոսիս. 1866. էջ 82] :

— Գորտը մեկ օր
Կը տեսնէ կով մը խիստ խոշոր
[Առակը Լա Ֆօնթէնի. — Թարգմ. Մ. Նուպարեան, 1900. էջ 15] :

Այս չորս թարգմանութիւններուն մէջէն ո՛րն է ճիշդը սա՝ qui lui sembla de belle taille ձեւին :

Ես չեմ վարանիր ընտրութեանս մէջ , եւ առաջին տողը կը հռչակեմ ամենալաւը :

Եսկ երկրորդ եւ չորրորդ ձեւերը թերի կը նկատեմ , մին՝ իր աղուոր , եւ միւսը՝ իր խիստ ածականին համար :

Քննենք թէ որո՞ւ կը պատկանի առաջին թարգմանութեան հայրութիւնը :

Պ. Նուպարեան կը պնդէ թէ Հ. Գ. Այվազովսքիինն է . «Առակը Քուրդի խորագրին տակ թարգմանուած» :

Ինչպէս ըսի՝ Թէօտոսիայի տպագրութեան մէջ ասոր նման թարգմանութիւն չկայ :

Հայ-բողոքականները ընթերցարան մը հրատարակած են 1858ին , որ կը պարունակէ այս թարգմանութիւնը բառ առ բառ , բայց առանց անունի՝ ո՛չ հեղինակին եւ ոչ թարգմանչին : Այս հատորէն հատ մը գտայ :

Ընթերցարանին հեղինակը կը յայտարարէ թէ առակներուն մեծ ամասնութիւնը Բազմավէպէն արտատուած է : Սակայն Բազմավէպն ալ չի ցուցնէր եւ ոչ մէկ անուն՝ որ կարող ընէր զմեզ աւելի վեր ելլելու՝ դէպի բուն ծագումը վէճի տակ եղող թարգմանութեան :

Հետեւաբար՝ Պ. Նուպարեան պարտաւոր է հանրութեան բացատրել թէ ինչ տպացոյցներ ունի հաստատող թէ այդ թարգմանութիւնը «Քնիշովի»ն է , եւ թէ Հ. Գ. Այվազովսքիի գրչին ելած է : Մինչեւ որ այդ ապացոյցը տրուի , ներելի է մեզի ընել հետեւեալ ենթացողութիւնները :

1. Արդեօք երկու անգամ գրած է Քուրդի իր «Գորտ ու Եզ» առակը :

2. Քանի որ Քոլլով՝ նոյն ինքը՝ ուրիշ թարգմանած կամ իմաստը առած է վերոյիշեալ առակին — (հաւանականաբար Լա Յօնթէնէն, քանի որ Փետրի (Phèdre) ձեւը նախնական է եւ առանց actionի) — ինչո՞ւ համար Հ. Գ. Այվազովսքի նոր թարգմանութիւն մը ընէր 1866ին եւ կամ ինչո՞ւ այդ նոր հատորին մէջ չի մտցընէր տասն եւ ինը տարի առաջուան, 1847ի թարգմանութիւնը՝ որ այնքան յաջող է :

3. Հաւանական չէ՞ միթէ՞ որ Քոլլովի անուան վերագրուած առակը թարգմանուած ըլլայ ուղղակի Լա Յօնթէնէն, ինչպէս որ ամէն բան կարծես զայն կապացուցանէ. ազդու գործողութիւնը, բառերու սեղմութիւնը, ոճին ճիւղնութիւնը : Այս ամէն առաւելութիւնները արգելք մը չեն որ աւելորդ կամ անտեղի նկատուին առաջին սա երկու տողերը, ինչ գրէ որ ելած ըլլան, հոգ չէ :

— Գորտ մը կար խիստ կըսկըռան (կրկըռան՝ ըստ Պ. Նուպարի) :

Անհանգարտ ու կըսկըռտան. (կռուրսան՝ ըստ Պ. Նուպարի) : Զնջեցէք այս երկու տողերը եւ կ'ընտք՝ մէկ սատուամով՝ Լա Յօնթէնի բնագրին մէջ :

1843է մինչեւ 1847, Բագնաւիկի մէջ երկու առակներ միայն պիտի գտնէք Քոլլովէն ստորագրուած եւ թարգմանածոյ : Մին « Էջ եւ սոխակ » (1843, էջ 48) — միւսը՝ Երա ժիշք (1844, էջ 288) :

1850ին, թարգմանուած կայ Քոլլովի « Փիղ եւ Շնիկ »-ը, Ստեփան Բաստամեանցէ, բժիշկ Տիգրիսի :

1854ին կայ « Օձ եւ Խարսոց »-ը, — 1856ին՝ « Ժանգալիսէ քոնուած Կենդանիք » — 1857ին՝ « Գառն ու Գայլը » եւ « Գայլ եւ Շուռ » — ամէնքն ալ թարգմանածոյ արտագրութիւններ՝ Լա Յօնթէնի ստորագրուած :

Ընդունելով իսկ պահ մը — պարզ ենդաթմութեամբ — թէ Հ. Գ. Այվազովսքի գրած ըլլար յիշուած երկը, դարձեալ պարտաւորութիւն մը կը ծանրանայ Պ. Նուպարեանի ուսերուն վրայ՝ որ կըստիպէ զինքը ապացուցանել թէ « Գորս եւ Եզ » առակին հայերէնը ուղղակի Լա Յօնթէնէն առնուած չէ այլ թէ « Առակք Քոլլովի խորագրին տակ քարգմանուած է » :

Օգտակարութենէ զուրկ պիտի չըլլար քննել նաեւ թէ ի՞նչ նպատաւոր վկայութիւն տուաւ Հայ մամուլը Պ. Նուպարեանի երկասիրութեանը՝ որպէս զի թարգմանիչը իրաւունք ունենար փուլէ պտակ մը պահանջելու համար ինքզինքին եւ « Անմեղ Սուրբի » յիշատակութիւնը ունենալու համար մատենագրական տարերգութեանց մէջ :

Պ. Նուպարեան յարեալով եղած է պատկառելի հրապարակագրի մը փորձ ներողամտութեան արժանանալու, որ gâté տղւ մը տեղ դնելով Պուռնօվայի ոտանաւոր շինողը, գգուած, փայտալոյս է զայն, քաջ գիտնալով թէ իր քաջալերական մի քանի խօսքերը հնչումն գրամի տեղ պիտի առնուէին Պ. Նուպարեանի կողմէ :

Ստուգիւ՝ այն միակ գովեստը զոր սա ընդունեցաւ Ա. Մարկոյ ողբացեալ խմբագրութեն, այն է եղեր թէ « Կան այդ թարգմանութեան մէջ այնպիսիներ՝ որոց մասին « ընթերցողը պիտի վարանի պնդել թէ թարգմանութիւններ են, այնքան հայազգի չեշտ « ու գրող մը կը կրեն » :

Այս գովեստէն զեղծած՝ Պ. Նուպարեան կը մոռնայ հոգեւոյս Մամուրեանի վկայութեան մնացեալ մասը, որուն համեմատ « Գրչի » խոսքին բնագրին բնածին գաշն, հակիրճ « եւ գողտրիկ ձեւերն » որ ըսկ Լա Յօնթէնի մը « յատուկ են » այդ ձեւերը, կ'ըսէ մեծ վարպետը, կը պակսին Պ. Նուպարեանի : « Բայց սա կը պնդէ թէ » աշխատեցանք եւ ոչ մին զոհեալու անոր նուրբ եւ չարածճի բացատրութիւններէ : » (Էջ 7) :

Մամուրեան կը կրկնէ Հ. Գ. Այվազովսքիի կարծիքը՝ որ էր :

« Ամէն Ռուս խորթով կը կարգայ եւ « նոյնչափ իրաւունք ունի անմեղ եւ աներ-« մանելի (inimitable) անունը տալու իր ա-« ռակախօսին, որչափ որ ունի զազգիացին՝ « Լա Յօնթէնի ընծայելու այն պատաւաւոր « մակդիրը » :

Հայն ալ այսպէս պիտի կարենա՞յ խօսիլ Նուպարեանի թարգմանածոյ երկասիրութեանը ամբողջութեանը համար : Ես յայտնեցի իմ կարծիքս : Թող ուրիշներն ալ խօսին :

Որքան արդար է Մամուրեան՝ երբ կ'ըսէ.

— « Ինչպէս տմէն գործ՝ այս առակներն
« ալ պիտի ունենան դժուարահաճ քննադատ-
« ներ որք իրենց յասուի գեղագիտական ոգ-
« ւով թերութիւններ պիտի գտնան այն
« թարգմանութեան մէջ : »

Միթէ այդ գեղագիտական ոգիին պակա-
սութիւնը չէ՞ր զոր Մամուրեան նշմարեց , ո-
րուն վրայ խորհեցաւ , եւ զոր չի հրատարա-
կեց ներդրամութեամբ :

Զէ՞ր միթէ այդ զլխաւոր պակասութիւնը
զոր ես մատնանիչ ըրի , անոր նուիրելով
ասան ու մէկ էջի գրախօսական մը , որուն
մէկ քառորդը միայն բառի եւ իմաստի ան-
ճշտութեանց կը վերաբերէր եւ մնացեալ ե-
րեք քառորդը գեղագիտական նկատումներով
ներշնչուած գիտողութիւններ էր :

Ինչ պատասխանեց Պ. Նուպարեան այս
այլազան խորհրդածութիւններու , որոնց
ուղղութիւնը հերքելու կատարելապէս անկա-
րող եղաւ : Միշտ մի եւ նոյն բանը . թէ տասն
մեկ հազար եւ ասելի տղերեք քաղաքի տասն
երկու տղեր չի՞մ կը համարուին քիւրն
անցնող տղերու քով :

Պ. Նուպար կեցած տեղը կը կոխկրուէ
միշտ , եւ կը շփոթէ քանակը՝ որակին հետ՝
ինչպէս արդէն զիտեղ տուի : Անգագար կը
շփոթէ բանաստեղծական թնամիկ տաղանդը՝
ոտանաւոր շինելու mécanique վարժութեան
հետ , վարժութիւն մը՝ որ առանձին արժէք
չունի , եթէ չընկերանար բեղմնաւոր երեւա-
կայութեան , նուրբ զգայնատութեան , որոշ
գաղափարներու եւ ճկուն ոճի հետ՝ որոնց
միացումէն միայն կը մարմնաւորուի ճշմարիտ
բանաստեղծը : Անշուշտ՝ հանրութիւնն ալ կը
նախընտրէ կարգաւ տասն երկու տղ , բայց
լաւ սրբագրուած եւ կոշտաբանութեամբ եր-
կատիրութիւն մը , քան կրկին յարգարման
կարօտ մեծ քանակ արտադրութիւն մը , զոր
յղկելու համար թարգմանիչը պարտէր հետե-
ւիլ Պուալայի խրատին .

Vingt fois sur le métier remettez votre
ouvrage.

Յիշատակութեան համար կը ծանօթացնեմ
Նորայր Բիւզանդացիի կարծիքը — որ թե-
րեւս յարգ չունենար ընդգիմախօսիս համար —

Մասին մէջ հրատարակած հակիրճ գրախօ-
սականիս նկատմամբ՝ զոր նուիրեցի Լա Ֆօն-
թէնի նոր թարգմանութեանը .

« Կրկին եւ կրկին կարդացի , սքանչա-
« յայ թէ որչափ լաւ ըմբռներ էք զհանճար եւ
« զբազմապատիկ գեղեցկութիւն աննման եւ
« աննմանելի մատենագրին եւ զանբաւակա-
« նութիւն թարգմանչին : »

Քանի որ Պ. Նուպարեան ուրիշ ձեւ չի
գտնար իր ախարհները ծածկելու եւ ընդհա-
նուր սկզբունքի մը վերարկուն տակ կ'ապա-
ւինի , կրկնելով ամէնուն գիտցած բանը թէ
« տալիլը մարդկային է » , կը պատասխանեմ
թէ « քննադատութիւնն ալ պէտք մըն է հե-
տեւարար : »

Իմ քննադատելու ձեւս այս է՝ զոր ուղիւ
արդար եւ ճշմարտութեան համաձայն կը
գտնեմ եւ այս ձեւին մէջ պիտի շարունակեմ
մինչեւ այն օրը՝ երբ տիրանամ մատենագրու-
թեան մէջ գրաւած փոքր տնկիւնիս :

Պիտի պատահիմ զեւ , անշուշտ , Պ. Նու-
պարեանի բնասորութիւնը ունեցողներու ,
բայց՝ դժբաղդարար՝ ասոնք ինծի համար
պիտի նկատուին զիւրին յաղթանակներ՝ ու
րոնցմով պարծենալու իրաւունք պիտի չ'ու-
նենամ :

Թող աճուանէ զիս , Պ. Նուպարեան , ինչ-
պէս որ իրեն հաճելի է :

Ես կը նկատեմ իր գարծը , գեղագիտական
տեսակէտով , հայ մատենագրութեան չքնաղ
գոհարը :

Կը փափաքէի որ վերջին խօսքը արուէր
Պ. Նուպարեանի :

25 Յունիս 1901

Գ. ՄԱԼԽԱՍ

Բրօքէնէօր Աբրահամ Տէր Յակոբեանէ ,
ուսուցիչ Ռօպէրդ Քօլէճի , ստայած ենք
յոյժ շահեկան յօդուած մը՝ ՀԻԼԼԷՆ ՔԷԼԼԵՐ՝
զոր պիտի հրատարակենք յաջորդ թիւով :

Արտօնատէր Կ. Ս. ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ

Տպագրութիւն Ե. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

Կ. Պոլիս , Ֆինանսերու եօգուշու , Թիւ 27

Ի ԲԱՐԻՉ ՎԿԱՅԵԱԼ

ԻՐԱՒԱԳԷՏ ՓԱՍՏԱԲԱՆ ՍՈՒՐԵՆԵԱՆ Ա. Ա. ԷՖԵՆՏԻ 15 տարիէ

ի վեր Պոլսոյ կողմը իր հաստատած գրասենեակը այս անգամ փոխադրած է Կալաթա, Խալիկար Խանի կից Ալէքսիատի Խանը, գետնայարի թիւ 4, ուր կը գտնուի բաց ի կիրակիէ ամէն օր մինչեւ կէս օր :

Կը ստանձնէ դատեր քաղաքային, առեւտրական եւ Շէրիի դատարանաց յատուկ :

Օսմաներէն, Ֆրանսերէն եւ Հայերէն լեզուով կը խմբագրէ ու կը թարգմանէ օրինական ամէն տեսակ գրութիւններ :

Խորհրդակցութեանց գինը չափաւոր է :

ԻԻՆԻՕՆ

ՀՐԴԵՀԻ ԵՒ ԿԵՆԱՅ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ Ի ԲԱՐԻՉ 1828-1829

ՀՐԴԵՀԻ ՃԻԻՂ

Մինչեւ 1899ի վերջը հատուցեալ վնասք	240,000,000 ֆր.
1899ին գանձուած ապահովագիրն	19,500,000 »
Դրամագլուխ եւ պահեստ	105,000,000 »
Ապահովագրեալ գրամագլուխ	18,000,000,000 »

ԿԵՆԱՅ ՃԻԻՂ

Մինչեւ 1889ի վերջը հատուցեալ վնասք	99,000,000 ֆր.
Ընթացիկ ապահովագրութիւնք	253,000,000 »
Դրամագլուխ եւ պահեստք	150,000,000 »

որ ընթացիկ ապահովագրութեանց գումարին հետ կը համեմատի 60% — ինչ որ «Ինիօն»ի ապահովագրելոց կ'ընծայէ հսկայ երաշխաւորութիւն մը **ՈՐՈՒՆ ՆՄԱՆԸ ԿԱՐԵԼԻ ԶԷ ՔՏՆԵԼ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՄԷՋ ԳՈՐԾՈՂ ՈՒՐԻՇ ՈՐ ԵՒ Է ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՔՈՎ.**

Արեւելքի համար մասնաւոր սակացոյց զեղչեալ գիներով : Նպաստաւոր պայմաններ անհամեմատ կերպով աւելի գերազանց քան ուրիշ ո՛ր եւ է ընկերութեան պայմանները : Շահաբաժիններու տարուէ տարի անմիջական վճարում, որով Ինիօնի ապահովագրուողք **ԶԵՐԾ** են այն վնասներէն եւ յուսախաբուրքիւններէն, որոնց կ'ենթարկուին միշտ այն անձինք, որ շահաբաժիններու բարդման (accumulation des bénéfices) ՅՈՈՒԻ եւ ՎՆԱՍԱԿԱՐ գրութեամբ գործող ընկերութեանց կ'ապահովագրուին :

Ընկերութեան գրամատունն է **ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՊԱՆՔԱՆ**

Թուրքիոյ եւ Արեւելքի Տնօրէնութիւն

Կ. Պոլիս, Կալաթա, Թահսապուրուն խան, Օսմ. Պանֆային դիմացը

Գործակալութիւնք Թուրքիոյ գլխաւոր քաղաքաց մէջ

Անկարելի է որ ընտանիք մը առանց կարի մեքենայի մնայ, բայց էական կէտն է լաւ մեքենայ մը ունենալ, որովհետեւ լաւ մեքենայ մը անթիւ եւ անհամար ծառայութիւններ կը մատուցանէ, մինչդեռ գէշ տեսակէ մեքենայ մը անվերջ դժգոհութեանց եւ տաղտուկի աղբիւր մըն է:

Բոլոր աշխարհ գիտէ թէ՛

Ս Ի Ն Կ Է Ր Ի

Չեմքի, ոսքի եւ ձեռքի ու ոսքի միանգամայն մեքենաներ կը գտնուին:

մեքենան լաւագոյնն է. սոյն մեքենան ամենէն աւելի կատարելագործուածը, հաստատունը եւ դիւրագործածելին ըլլալուն՝ բովանդակ աշխարհի մէջ՝ ամէն ոք Սինկերի մեքենաները կը գնէ:

Սինկերի մեքենաները կը ծախուին միմիայն Սինկեր Ընկերութեան վաճառատանց մէջ՝

ՇԱՐԼՈՒԱԿԱՆ
ՄԱՍՆԱՐԱՎՃԱՐՈՒՄՆԵՐ

ԲԵՐԱ, Մեծ փողոց, Կալաթա Սէրայի Լիւէին դիմաց.

ԿԱԼԱԹԱ. } 1. Սինկեր խան թիւնէլին ետեւը.
2. Գարաքէօյ, Թրամիէյին կայարանին Դիմաց.

ՊՈԼԻՍ. } 1. Սուլթան Համամ.
2. Սուլթան Պէյազիտ.

Դասերը եւ նորոգութիւնք ձրի.

Կատարեալ երաւեստ ուրութիւն

Մասնանիւղեր գաւառաց բոլոր քաղաքներուն մէջ

ՌՕՍԻԱ — ROSSIA

ԱՊՍՆՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԴԵՀ, ԿԵԱՆՔ, ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՔ, ԱՐԿԱՄՔ

1898 տարւոյ մէջ գանձուած ապահովագրիւններ	34,775,642 Փրանք
Երաշխաւորութեան գումար	121,765,333 »
1881էն ի վեր ապահովագրեալներուն վճարուած	164,172,000 »

Կեդրոնացեղի, Ղալաթիոյ քաղաքին վրայ, Մասսասան հին տեղը

Ընդհ. Բնակչ.
Ա. ՀԻՒՐՄԻՒՋ

Ընդհ. Դործակալ
Թէ՛ՆՏՈՐ ՌԷԲԲԷՆ